

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2022

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Muassis: Farg'ona davlat universiteti.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» "Scientific journal of the Fergana State University" jurnali bir yilda olti marta elektron shaklda nashr etiladi.

Jurnal filologiya, kimyo hamda tarix fanlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 2 sentabrda 1109 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Muqova dizayni va original maket FarDU tahririy-nashriyot bo'limida tayyorlandi.

Tahrir hay'ati

Bosh muharrir
Mas'ul muharrir

SHERMUHAMMADOV B.SH.
ZOKIROV I.I

FARMONOV Sh. (O'zbekiston)
BEZGULOVA O.S. (Rossiya)
RASHIDOVA S. (O'zbekiston)
VALI SAVASH YYELEK (Turkiya)
ZAYNOBIDDINOV S. (O'zbekiston)

JEHAN SHAHZADAH NAYYAR (Yaponiya)
LEEDONG WOOK. (Janubiy Koreya)
A'ZAMOV A. (O'zbekiston)
KLAUS XAYNSGEN (Germaniya)
BAXODIRXONOV K. (O'zbekiston)

G'ULOMOV S.S. (O'zbekiston)
BERDISHEV A.S. (Qozog'iston)
KARIMOV N.F. (O'zbekiston)
CHESTMIR SHTUKA (Slovakiya)
TOJIBOYEV K. (O'zbekiston)

Tahririyat kengashi

QORABOYEV M. (O'zbekiston)
OTAJONOV S. (O'zbekiston)
O'RINOV A.Q. (O'zbekiston)
RASULOV R. (O'zbekiston)
ONARQULOV K. (O'zbekiston)
YULDASHEV G. (O'zbekiston)
XOMIDOV G'. (O'zbekiston)
DADAYEV S. (O'zbekiston)
ASQAROV I. (O'zbekiston)
IBRAGIMOV A. (O'zbekiston)
ISAG'ALIYEV M. (O'zbekiston)
TURDALIYEV A. (O'zbekiston)
AXMADALIYEV Y. (O'zbekiston)
YULDASHOV A. (O'zbekiston)
XOLIQOV S. (O'zbekiston)
MO'MINOV S. (O'zbekiston)
MAMAJONOV A. (O'zbekiston)
ISKANDAROVA Sh. (O'zbekiston)
SHUKUROV R. (O'zbekiston)

YULDASHEVA D. (O'zbekiston)
JO'RAYEV X. (O'zbekiston)
KASIMOV A. (O'zbekiston)
SABIRDINOV A. (O'zbekiston)
XOSHIMOVA N. (O'zbekiston)
G'OFUROV A. (O'zbekiston)
ADHAMOV M. (O'zbekiston)
O'RINOV A.A. (O'zbekiston)
XONKELDIYEV Sh. (O'zbekiston)
EGAMBERDIYEVA T. (O'zbekiston)
ISOMIDDINOV M. (O'zbekiston)
USMONOV B. (O'zbekiston)
ASHIROV A. (O'zbekiston)
MAMATOV M. (O'zbekiston)
SIDDIQOV I. (O'zbekiston)
XAKIMOV N. (O'zbekiston)
BARATOV M. (O'zbekiston)
ORIPOV A. (O'zbekiston)

Muharrir: Sheraliyeva J.

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.
Tel.: (0373) 244-44-57. Mobil tel.: (+99891) 670-74-60
Sayt: www.fdu.uz. Jurnal sayti

Bosishga ruxsat etildi:
Qog'oz bichimi: - 60x84 1/8
Bosma tabog'i:
Ofset bosma: Ofset qog'oz.
Adadi: 10 nusxa
Buyurtma №

FarDU nusxa ko'paytirish bo'limida chop etildi.

Manzil: 150100, Farg'ona sh., Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.

Farg'ona,
2022.

Sh.Hakimova O'zbekistonda elektroenergetika sanoatining huquqiy-meyoriy asoslari	113
J.Bo'tayev XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida samarqand viloyati qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar	118
I.Bohodirov, B.Jurayev Turkistonda XIX asr o'rtalarida armiya va harbiy ta'lim	123
A.Yuldashev Davlat, boshqaruv va rahbarlik masalasiga oid tarixiy qarashlar va zamonaviy yondashuvlar.....	129
B.Ataxanov Mustaqillikning ilk yillarida o'zbekistonning Belarus respublikasi bilan savdo-iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari	136
Sh.Husanova Qadimgi Farg'onaning samoviy tulporlari	140
N.Komilov Turkiston muxtoriyati bosh vaziri o'rinbosari – Islom Shoahmedov hayoti va faoliyatining yangi qirralari.....	146
G'.Raxmonov Farg'ona vodiysida suvdan foydalanishni yaxshilashda suvni tejovchi sug'orish texnologiyalarini joriy etishning qulayliklari.....	151
O.Abdunosirova Iskandar Mirzo – madaniyat va san'at homiysi sifatida	155
Z.Abdullayev Turkistonda mol-mulk musodarasini va rekvizitsiya	158
S.Isroilova, G.Karimova Tarix fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullarni loyihalashtirish.....	163

ADABIYOTSHUNOSLIK

Z.Tashtemirova, E.Gizdulin Lirik she'riyatning turga oid xususiyatlari	167
N.Sidikova Yurt tarixi va el taqdiri talqinlari	173
A.Eshdavlatova Rauf parfi ijodida erkin ruhning nostandart isyoni ifodasi	177
J. Xalliyev Ogahiy tarixiy va lirik asarlarida falsafiy-ma'rifiy istilohlar istifodasida mushtaraklik.....	182
E.Qurbonova Yassaviy "Pirim" deb ulug'lagan zot	186

TILSHUNOSLIK

K.Yusupova Imperativ konstruksiyalarda so'z tartibi.....	190
Yu.Shuxratova, A.Mamajonov O'xshatish munosabatini ifodalovchi morfologik vositalar.....	195
A.Yuldashev So'z yasalanishining kognitiv aspekti	198
X.Dusmatov O'zbek milliy so'z o'yinlarining reklama matnlarida ifodalanishi.....	204
N.Umarova, D.Madazizova Tilshunoslikda "argo" tushunchasi talqinlari.....	211
G.Majidova Til darslarida madaniyatni qamrab olish	215
L.Yo'ldosheva Muzeylarda turli xil mashg'ulotlar orqali belgilangan jamoalar bilan munosabatlarni shakllantirish	220
N.Mamajonova Til darslarida lug'at boyligini oshirishni ilmiy tadqiq qilish	224
G.Isakova "Qanotli so'z" va "sitata" tushunchalarining o'zaro farqi.....	229
Z.Alimova Ayrim forsiy frazeologik birliklarning o'zbek tilida qo'llanilishi xususida	233
И.Попубай Zamonaviy lingvistik bilimlarda "axborot texnologiyalari diskursi" belgilash ta'rifi.....	238

**ARMY AND MILITARY EDUCATION IN TURKESTAN IN XIX CENTURY
(On the example of Bukhara)**

**TURKISTONDA XIX ASR O'RTALARIDA ARMIYA VA HARBIY TA'LIM
(Buxoro misolida)**

**АРМИЯ И ВОЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ТУРКЕСТАНЕ В XIX В
(В примере Бухары)**

Bohodirov Ihtiyor Bohodir o'g'li¹, Jurayev Bahodir Hakimovich²

¹**Bohodirov Ihtiyor Bohodir o'g'li**

– O'zMU Tarix fakulteti "O'zbekiston tarixi" kafedrasida tayanch doktranti.

²**Jurayev Bahodir Hakimovich**

– rezervdagi podpolkovnik O'zMU Harbiy tayyorgarlik o'quv markazi katta o'qituvchisi.

Annotatsiya

Maqolada XIX asrda O'rta Osiyo davlatlari Buxoro amirligidagi harbiy sohadagi vaziyat, uning qurollanish usullari, harbiy-mamuriy boshqaruv tizimi va mohiyatiga to'xtalgan. Bu davrda O'rta Osiyo davlatlarining harbiy qurollanish va harbiy taktika sohasida rivojlangan dunyo mamlakatlaridan ortda qolib ketganligi arxiv ma'lumotlari va muhim manbalar asosida yoritib berilgan.

Аннотация

Статья посвящена военному положению Бухарского эмирата в XIX веке, способам вооружения, системе и сущности военно-административного управления. В этот период, согласно архивным данным и важным рукописным источникам, государства Центральной Азии отставали от развитого мира по военным вооружениям и военной тактике.

Abstract

The article focuses on the military situation in the Bukhara Emirate in the XIX century from the Central Asian states, their methods of armament, the system and essence of military-administrative management. During this period, Central Asian countries lagged behind the developed world in terms of military armaments and military tactics, according to archival and important sources. The article notes the reforms implemented by some heads of state in the 19th century in order to preserve the country's independence and territorial integrity in the face of growing internal and external threats.

Kalit so'zlar: *Muntazam qo'shin, nomuntazam armiya, askariya, navkariya, to'pchiboshi, qoracherik, to'fang, ellikboshi, dahboshi, qorovulbegi, jibachi.*

Ключевые слова: *Регулярная армия, нерегулярная армия, тупчибаши, карачерик, туфанг, элликбаши, дахбаши, караулбеги, джибачи.*

Keywords: *Regular army, irregular army, askarya, navkariya, to'pchibashi, karacherik, tufang, ellikboshi, dahboshi, guard, jibachi.*

KIRISH. O'zbekiston tarixida harbiy soha tarixi juda chuqur tarixiy ildizlarga egadir. Qariyb 3000 yillik yo'lni bosib o'tgan davlatchiligimiz tarixida Harbiy san'atning o'rni beqiyos bo'lgan. Manbalarning guvohlik berishicha, ajdodlarimiz hamisha o'z jasorati, shijoati va vatan himoyasi uchun fidoiyligi bilan ajralib turgan, ular o'zlarinng harbiy sohadagi mahorati va matonati bilan bir necha yirik saltanatlar barpo etganlar. Tarixiy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, vatanimiz hududida davlatchilik rivojlanib, jadal taraqqiyot sodir bo'lgan davrlarda harbiy soha ham rivojlanib, yuksalgan. Aksincha, siyosiy parokandalik va tarqoqlik davrlarida esa harbiy soha ham turg'unlikga uchragan. XIX asrdagi yurtimizdagi harbiy-siyosiy vazihat huddi shunday murakkab davrlardan biri bo'lgan. Bu davrda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonligida mamlakatda markaziy hokimyatni mustahkamlash, ichki siyosiy barqarorlikga erishish, hududiy yahlitlikni saqlash, qo'shni davlatlar hisobidan davlat chegaralarini kengaytirish, mintaqada siyosiy yetakchilikni egallash maqsadida harbiy sohada turli islohotlar amalga oshirishga harakatlar amalga oshirilgan. Bun islohotlar jahon harbiy san'at andozalari talablari darajasida bo'lmasada, bu sohada malum oldinga siljishlar kuzatilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Mavzuga tegishli asosiy adabiyotlarni uch davrga ajratish mumkin. Birinchisi Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davri (colonial davr). Bu

davrda yaratilgan adabiyotlarning ko'pchiligi ulug' davlatchilik mafkurasida yaratilgan, ammo ular juda ko'plab aniq statistim ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab olgan. Ikkinchi davr, XX asrning 20-80 yillarida yozilgan, yani sovet davrida yaratilgan adabiyotlardir. Bu davrda yaratilgan adabiyotlarda mavzu asosan sovet mafkurasida tahlil etilgan. Uchinchi davr esa, O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng nashr etilgan tadqiqotlardir. Maqolaning yozilish jarayonida umummilliy metodlardan foydalanildi, xususan, tizimli, tarkibli, funksional, qiyosiy tahlil, bashorat qilishning mantiqiy va tarixiy yondashuvlaridan keng foydalanildi.

NATIJARLAR. O'rta Osiyo davlatlarida XIX asrga kelib ichki va tashqi siyosatda harbiy soha muhim ahamiyat kasb etgan. XVIII asrda xonliklardagi qo'shin nomuntazam xarakterga ega bo'lib, ular ichki ayniqsa tashqi xavfni bartaraf etishga qodir emas edi. XIX asr boshlariga kelib bu holatdan to'g'ri xulosa chiqargan davlatlar hukumdorlari muntazam qo'shin tashkil etish, uni mustahkamlash va yaxshi qurollantirish masalasiga katta e'tibor bera boshlaganlar.

Buxoro amirligida muntazam qo'shin tuzish masalasi Amir Haydar (1800-1826) davrida boshlangan va u muntazam qo'shin "navkariya"ni tashkil etgan. Amir Haydar davrida Buxoro amirligida armiya endi "navkariya" (muntazam) va "qoracherik" (nomuntazam) qo'shinga bo'linadigan bo'ldi.

Amir jarchilari boshlanadigan harbiy harakatlar haqidagi xabarni bozorlarda e'lon qilgan. Bozorlarga "qoracherik" ga olinuvchilar ro'yxati osib qo'yilgan. Harbiy harakatlar davomida va amirlik chegaralaridagi harbiy qal'alarni himoyalashda "qoracherik" dan unumli foydalanilgan. Xususan, mamlakat chegarasini qalalarni qo'riqlashga safarbar etilgan "qoracherik" a'zolari ma'lum vaqt shu yerda ushlab turilgan. Tanqili olim V.L. Vyatkinni ko'rsatishicha, amirlikning janubiy qal'asi Sherobodni 100 nafar askar qo'riqlab turgan va ular har oyda almashtirib turilgan. Mamlakatda tinchlik hukm surgan davrlarda qoracherik o'z uylariga qaytarib yuborilgan^[1].

Amirlikda muntazam qo'shin tuzish borasidagi harbiy islohotlar amir Nasrullo davrida nihoyasiga yetkazilgan. Buxorolik tarixchi Ahmad Donish amir Nasrullo haqida shunday yozgandi: "U vazmin va qo'rqmas, qattiqqo'l va zukko hukumdor edi. El va ulusda fitna chiqarishda nom chiqargan yoki ilgari amirlarga nisbatan ko'rnamaklik qilganning barchasini jazoladi, o'z tarafdorlarini siyladi^[2]".

1837-yil Amir Nasrullo harbiy islohot o'tkazib muntazam qo'shin tuzgan. Islohotga ko'ra sarboz (piyoda askar), navkar (otliq qo'shin) va to'pchi askarlardan iborat 3 turdagi muntazam qo'shin tuziladi. XIX asr o'rtasidagi malumotlarda ko'rsatilishicha, dastlab muntazam qo'shin asosini Buxoro amirligidagi asirlar tashkil etgan edi. Voqealar guvoglarining yozishicha, 1837-yildayoq 1000 dan ortiq asirlardan 800 kishi muntazam piyoda askarlik – sarbozlikga, 250 dan ortiq kishi esa artileriya qo'shinlari – to'pchilar safiga qabul qilingan edi^[3].

Amir Nasrullo 1837-yil harbiy islohotlar davomida maxsus musiqchilar guruhini ham tuzadi. Bu qismda 14 do'mbirachi, 14 surnaychi, 6 ta karnaychi, 2 ta turkcha do'mbira mavjud bo'lgan^[4]. 40 kishidan iborat musiqachilarga yuzboshi unvonidagi harbiy dirijyorlik qilgan.

Amir Nasrullo o'zi tuzgan qo'shinni bir joyda saqlashga harakat qilgan. Buxoro shahrining tashqarisida – O'g'lon va Talipoch darvozalarining o'rtasidagi yerda xar bir sarboz va to'pchi oilasi uchun uy qurdiriladi. Shu tariqa Buxoro atrofida "Sarbozxona" nomi bilan mashhur bo'lgan, 800 uydan iborat harbiylarning muntazam yashash manzillari shakillangan.

O'rta Osiyo xonliklarida xizmat muddati cheklanmagan edi. Buxoroda muntazam qo'shinni asosini tashkil etuvchi sarbozlar va to'pchilar o'zlari uchun ajratilgan yer – Sarbozxonada qurdirilgan uylarda yashab, turli, xunarlar va savdo-sotiq bilan mashg'ul bo'lganlar

XIX asr 30-yillaridagi malumotlarga ko'ra, Buxoro amirligida 19000 nafar askar bo'lgan. Qo'shinga Buxoro viloyatidan 12000 askar, Samarqanddan 2500, Qarshidan 2500, Maymanadan 1000, Qorako'ldan 1000 nafar askar yetkazib berilgan. Buxoro askarlariga bir yilga rus rubli bilan hisoblaganda 150 rubl ajratilib, uning bir qismi bug'doy, jo'xori, pichan bilan to'langan.

Amirlikda amir Oliy bosh qo'mondon edi. Bosh qo'mondon esa "to'pchiboshi" (vaziri harb) hisoblangan. Amirlikda lashkarni harbiy ko'rikdan amir o'tkazgan. Amir ishtirok etmagan vaqtlarda bu vazifa bosh vazir – qo'shbegi yelkasga yuklatilgan.

TARIX

Buxoro amirligida qo'shin ichidagi tartib intizom ishlariga ham alohida e'tibor berilgan va bu masalalar bilan asosan "qozi askar", "muhtasib" va "muftiy askar" lar mas'ul bo'lgan. Ular quyidagi vazifalarni bajarganlar: muhtasib (muhtasib askar) – askarlarning shariat qonun-qoidalariga qanchalik amal qilayotganini nazorat qilgan; qozi askar – harbiylar orasida sodir bo'lgan jinoyat ishlarni, arizalarni ko'rib chiqqan va ular yuzasidan hukm chiqargan; muftiy askar – qozi askar chiqargan hukmlarni shariatga qanchalik mos ekanligini tekshirgan;

XIX asr birinchi yarmida Buxoroda 500 kishilik askardan iborat bo'linmaga - pansodboshi, 100 askarga – yuzboshi, 50 askarga – panjaboshi, 10 likga – daxboshi rahbarlik qilgan.

Xonliklarning markaziy boshqaruv tizimida muhim o'rinni egallagan ko'pgina mansab egalari harbiy sohada ham muayyan unvonlarga ega edilar. Jumladan, XIX asr 20-yillarida Buxoroda bo'lgan E.K.Meyendorfning iborasi bilan aytganda, amirlikda "polk komandiri" – mavqeyiga ega to'qsoba, "bir necha polk komandiri" mavqeyiga ega dodxox, qo'shin qo'mondoni yoki marshall mavqeyiga ega parvonachi kabilar mavjud edi. Amirlikdagi bunday harbiy unvonlar va mansablar egalari umumiy nom bilan "sarkarda" deb ham atalgan^[5].

Buxoroda Harbiy harakatlarni rejalashtirish, Harbiy kuchlarni jang maydoniga to'g'ri taqsimlash ishi naqiblar zimmasiga yuklatilgan. O'ziga xos shtab boshlig'i sifatidagi bu shaxs XVIII asr oxiridagi Buxoroda bitilgan manba malumotlariga ko'ra, Harbiy yurishlar paytida qo'shinning tuzilishi, qurollanishi va joylashuvi, uning xarakterlanishi va urush olib borishi borasida yetarli darajada bilimga ega bo'lib, u qo'shinning old, orqa qismi, o'ng va chap qanoti, markazi va pistirmalari haqida yetarlicha malumotga ega bo'lgan^[6].

Bu davrda Buxoro amirligida askarlarning moddiy ahvoli juda yaxshi bo'lmagan. Markaziy hokimiyat tomonidan to'lanadigan maosh ularning kundalik ehtiyojlariga doim ham yetavermas edi. Quyidagi tarixiy ma'lumot buning yorqin isbotidir. "Askarlar hukumdor va hokimlar o'tkazadigan ko'rikga ozoda va chiroyli kiyimlarda kelishga harakat qilganlar. Butun va ozoda kiyimi yo'q askarlar esa, eskilar bilan savdo qiluvchi lattafurushlardan bir necha soatga kiyim-boshni ijaraga olib, ko'rikka kiyib borardilar, ko'rik tugagandan so'ng yana o'zlarining eski-tuskilariga o'ranib olar edilar" – deb yozadi shu davr muallifi^[7].

XIX asr 1-yarmida Buxoroda sipoxlar va qora olomon deb ataladigan nomuntazam qo'shin askarlari yiliga 6 tilla maosh olganlar. Ularga pichan sotib olish uchun 1 tilla pul, shuningdek, 5 botmon jo'xori va bug'doy berilgan^[8].

Harbiy yurishlarni boshlanishi va e'lon qilinishi bilan askarlar o'zlari uchun ijaraga ot olar edilar. Bunday qo'shinda harbiy intizomga har doim ham rioya qilinavermas edi. XIX asr muallifi Buxorodagi qo'shinning ahvoli haqida "Olomon juda kam holatdagina o'z otiga egadir... harbiy yurush boshlanishi haqidagi buyruqni olganlaridan keyin ular harbiy yurishlar uchun otni ijaraga oladilar" – deb yozar ekan, bunday yurishlarda qatnashgan askarlar oziq-ovqat zaxirasining tugab qolishi oqibatida tezda tarqalib ketishini ham ko'rsatib o'tadi. Uzoq davom etgan yurishlar vaqtida esa oziq-ovqati tugagan, o'zi ham, oti ham holdan toygan askarlar egar-jabdug'i, kiyim-boshi, qurol-aslahasini non va oti uchun yemga almashtirish hollari ham sodir bo'lib turgan. Askarlarning oziq-ovqati zaxirasi tugab, uyga ketish hollari jangning eng qizg'in pallasida ham sodir bo'lishi mumkin edi. Bu esa harbiy to'qnashuvlarning muvaffaqiyatsizlik bilan yakunlanishiga olib kelar edi. Faqat ayrim hollardagina, askarlarning bazi birlariga xon tomonidan ot berilar edi^[9].

Buxoro amiri Nasrullo dastlab o'zi tuzgan muntazam qo'shinning ehtiyojlarini kundalik narsalar berish orqali qoplashga harakat qilgan. Keyinchalik esa, xususan, 1856-yildan boshlab esa, muntazam qo'shinning asosiy kuchlari - sarbozlar va to'pchilar har 3 oyda maosh oladigan bo'ldilar. Jumladan, oddiy askalar 1, tilla, daxboshlar esa 1,5 tilla miqdorda maosh olganlar. Amirlikda qo'shin rahbariyatining taminoti turli viloyatlar va tumanlardan keladigan daromad hisobidan ham amalga oshirilgan. 1856 yilga oid malumot buni tasavvur etishga yordam beradi. Unda "muntazam qo'shinni saqlash uchun ikkita tuman – Zandana va Kishti yerlaridan keladigan daromad ajratilgan edi. Bu yerlarni ijaraga berish va u yerlardan keladigan daromadni yig'ish, sarbozlar boshliqlariga topshirilgan bo'lib, bu ko'p hollarda ular tomonidan turli suistemolliklarning yo'lga qo'yilishiga olib keladi, shu sabab sarbozlar va daxboshlar ularga ajratilgan maoshning faqat yarminigina ola boshladilar" – deb qayd etiladi.

Buxoroda qo'shin rahbariyati quyidagi miqdorda maosh bilan ta'minlangan. Jumladan, yuzboshi oyiga 6 tilla, qorovulbegi 4,5 tilla, panjaboshi 85 tanga, panjaboshi-xurd 50 tanga maosh olgan. Qo'shinning bosh qomondoni 2000 tan ga maosh olgan^[10].

Harbiy yurishlar davrida ham qo'shin askarlariga malum miqdorda maosh to'langan. Buxoro amirligida Harbiy harakatlar davrida mansab va unvonidan qat'iy nazar qo'shindagi har bir shaxsga kuniga amir xazinasidan 1 tilla berilgan. Bundan tashqari oddiy sarbozlar va to'pchilar 3 kun uchun 1 tanga, daxboshi 2 kun uchun 1 tanga, qorovulbegi 1 kun uchun 2 tanga, yuzboshi esa kuniga 4 tanga pul olgan^[11].

Buxoro amirligida muntazam qo'shin maxsus kiyim-bosh bilan ta'minlangan. Sarbozlar va to'pchilarning kiyim-boshi qizil, qora va sariq rangli movutdan tikilgan ustki kiyim – kamzul, oq kalenkor shim, va qorako'ldan tikilgan qalpoqdan iborat bo'lgan. Keyinchalik, esa qo'shin orasida echki terisidan tikilgan, ancha pishiq va chidamli shimlarni kiyish urf bo'lgan. Muntazam qo'shinga har

3 yilda yangi kiyim-bosh berilgan. Askarlarga har bir yurush oldidan bir juft etik berilgan.

Bu davrda barcha O'rta Osiyo davlatlaridagi harbiy qurollarni shartli ravishda "sovuq qurol-yarog'lar" va "o't-ochar qurol-aslahalar"ga ajratish mumkin edi. Sovuq qurol-yarog'larga – xanjar, kamon, pichoq, qilich va boshqalarni kiritish mumkin. Davrlar o'tishi bilan janglarda o'tochar qurollarni salmog'i ortib borgan sari bunday qurollar o'z ahamiyatini yo'qota borgan. XIX asr 20-yillarida Buxoroda bo'lgan E.K.Meyendorf Buxoro amirligi askarlarining "pilta miltiq, uzun nayza va egri qilich" bilan qurollanganliklari, ularning ayrimlari "kalta sovut, temir dubulg'a kiyganlari va ho'kiz terisidan yasalgan qalqon"ga ega bo'lganliklarini takidlab o'tgan^[12].

XIX asrning 30-yillarida amirlikda bo'lgan P.I.Demezov esa, Buxoro askarlari haqida yozar ekan, ularning "ayrimlari sovut kiyishadi va juda oz hollardagina temir dubulg'a kiyadilar va kichkina qalqonga egalar. Buxoro askarlari kamondan o'q otish mahoratini mutlaq yo'qotganlar", - deb qayd etadi^[13].

O'rta Osiyo davlatlarida o'tochar qurollar ham mavjud bo'lgan, bular pilta miltiqlar, to'fang va to'plardan iborat edi. Buxoroda pilta miltig'i bor askarlar "to'fangchi va botirlar" deb atalgan. To'fang O'rta Osiyoda XVI asrdan Shayboniylar (1500-1601) sulolasi davridan boshlab ishlatila boshlangan.

XIX asr o'rtalariga kelib O'rta Osiyo davlatlari qo'shinida o'tochar qurollar salmog'i oshadi. Amir Nasrulloning muntazam qo'shini bunday qurollar bilan nisbatan yaxshi ta'minlangan edi. Sarbozlar nayzali miltiq bilan, to'pchilar esa to'ppocha, qilich bilan qurollangan edilar. O'nboshilarning qurollari ham shunday edi. Yuzboshilar esa ikki stvulli miltiq, pistolet va qora, kumush bilan ishlov berilgan "Buxoro qilichlari" kabi qurollarga ega edi.

XIX asr o'rtalariga kelib Buxoro qo'shinida turkmanlar orqali amir qo'lga tushgan fors to'plarini ham, Xitoyda "Xristian missionerlari" tomonidan quyilgan to'plarni ham, shuningdek, "xitoychi" nomi ostida mashhur bo'lgan falkonetlarni ham uchratish mumkin edi. Falkonetlar – kichik kalibrli to'plar bo'lib, tuyalarni ustiga mahkamlab, bog'lab foydalanilgan. Falkonetlarni Erondan olib kelingan deb taxmin qilinadi. Bu davrga oid malumotlarga ko'ra, Buxoro amiri ixtiyorida umumiy hisobda turli kalibrlik 50 ta to'p bo'lib, ular kerakli anjomlar bilan taminlangan va Harbiy yurushga taxt holda saqlangan. To'plarning 32 tasi Buxoroning o'zida, 2 tasi Jizzaxda, 1 tasi Kerkida, 10 tasi O'ratepada, 1 tasi Chorjo'yda va 4 tasi Zominda saqlangan^[14].

To'plarga qarovchi to'pchilar ayrim hollarda asirga tushgan shaxslardan saralab olingan. Jumladan, Buxoro amirligida to'plarga rus va fors asirlari qarab turganlar. Xiva xonligida ham to'plarni soz axvolda saqlashga javobgar bo'lgan shaxslar ichida asirlarni uchratish mumkin edi.

O'rta Osiyoda davlatlarida poroxni ham ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Porox ishlab chiqaruvchi hunarmandlar "dorukash" deb atalgan. Buxoro amirligida porox ishlab chiqaruvchi asosiy ustaxonalar Qarshi shahrida joylashgan edi. Xonliklarda turli qurol-yarog'lar ishlab chiqaruvchi ustaxonalar ham mavjud edi. Samarqand yirik degrezlik markazi hisoblanib, to'plar shu shaharda tayyorlangan.

Harbiy yurishlar davrida amirlikda har 10 ta sarboz va to'pchiga bitta chodir ajratilgan. To'pchilar harbiy yurishlar vaqtida har bir to'p uchun 500 tadan o'q olib yurushga majbur bo'lganlar, chunki yo'lda uchragan shaharlarda qurol-aslahalar sotuvchi "hech qanday do'kon" bo'lmagan edi^[15].

TARIX

Sarbozlar uchun to'p o'qi va o'qlar tuyalarda tashilgan. Artilleriya qurol-yarog'lari qo'shinning o'rtasida qo'rxonada saqlangan.

Harbiy yurishlar vaqtida qo'shin bilan birga savdogarlar va turli ishchilar ham birga yurar edi. Ishchilar yer qazish, yo'llarni, ko'priklarni tamirlab, to'g'rilab borishlari lozim edi. Jumladan, Buxoro amirining 1842-yil Qo'qonga nisbatan olib borgan Harbiy harakatlari davomida qo'shin bilan birga 2000 nafar ishchi ham ishtirok etgan.

Harbiy harakatlar davomida muntazam qo'shinning turli qismlari zimmasiga bir qancha vazifalar yuklatilgan edi. Jumladan, Buxoro amirligida o'tochar qurollardan foydalanishda mohir sanalgan sarbozlarning vazifasi artilleriyani himoya qilishdan iborat edi. Artilleriyaning himoya qilish mobaynida sarbozlar odatda uncha katta kuch yo'qotmaganlar, hujum paytida esa ular o'z tarkibining deyarli yarmisini yo'qotar edilar. Masalan, 1842-yilda Qo'qonni ishg'ol qilish jarayonida buxorolik sarbozlarning deyarli yarmisi yo'qotilgan edi[16].

Buxoro amirligida harbiy harakatlarda hujum qilish yoki mudofaa maqsadida turli usullardan foydalanganlar. Bunday usullar sirasiga mudofaa davrida aholi yashash manzillari atrofiga handaqlar qazish va ularni suv bilan to'ldirishni keltirish mumkin. Jumladan, Amir Nasrulloning 1845-yili Shahrisabzga yurishi davomida Shahrisabz begi Xoja Quli o'ziga qarashli Shahrisabz, O'rta Qo'rg'on, Kitob hududlarini handaqlar bilan birlashtirib, hosil bo'lgan hududiy birlikning o'rtasiga aholini joylashtirgan edi. Buxoro amirining qo'shini esa 1852 va 1854-yillarda, Shahrisabzga qilgan yurishlari mobaynida bu hududga tog' suvlarini yuborish, so'ngra uning suv taminotini bo'g'ib qo'yish kabi usullar bilan bu yerda g'alaba qozonishga harakat qilgan[17].

Buxoro amirligida Amir Muzaffar (1860-1885) davrida avvalgi hukumdorlar davrida amalga oshirilgan harbiy islohotlar yutuqlari zaiflasha boshlagan. Ahmad Donish bu haqida shunday yozib qoldiradi: "Otasi zamonida harbiy yurishlarda pishgan sarkardalarni qatl ettirib, o'rinlariga "tagi past kishilarni va g'ulomlarni" tayinlagan. Rusiya o'lkasi bostirib kirganda esa, tagi past, nodon va g'ayratsiz sarkardalar juftakni rostlab qoldilar, to shu vaqtgacha ulardan ozor chekib kelgan askarlar g'ulomlarga xizmat qilishni or bilib tarqab ketdilar. Natijada barcha viloyatlar Rusiya qo'lga tushdi"[18].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda bu davrda Buxoro amirligida ichki va tashqi siyosatda harbiy kuchlarning ahamiyati tobora ortib boradi. Garchi bu davlatlarda muntazam harbiy qo'shin tuzish va uni kuchaytirishga, qurol aslahani yangilashga malum darajada harakat qilganlar. Bo'lajak Rossiya imperiyasi tajovuji xavfining ortib borishi bunday intilishlarni kuchaytirgan. Ammo o'zaro urushlar, feodal tuzum asoslarining kuchliligi, xonliklarning iqtisodiy va sanoat sohasida jahon davlatlaridan ortda qolganligi, Harbiy sohada xalqaro hamkorlikning sustligi bunga yetarli darajada imkon bermagan. XIX asr o'rtalariga kelib O'rta Osiyo davlatlarida qo'shin, uning tuzilishi va tarkibi, harbiy tayyorgarligi o'sha davrdagi zamon talablaridan, yangi harbiy texnikadan, jang taktikalaridan orqada qolgan edi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERNCES)

1. Ziyayeva D. History of military work in Uzbekistan. – T.: Sharq. 2012. – p. 126. (Зияева Д. История воинского дела в Узбекистане. – Т.: Шарк)
2. Azamat Ziyu. History of Uzbek statehood. – T.: Sharq. 2012. – p. 282. (Азамат Зиё. История узбекской государственности. – Т.: Шарк)
3. Ziyayeva D. History of military work in Uzbekistan. – T.: Sharq. 2012. – p. 127. (Зияева Д. История воинского дела в Узбекистане. – Т.: Шарк)
4. Troitskaya A.L. Military affairs in Bukhara in the first half of the 19th century. –Dushanbe. 1953. – p. 213. (Троицкая А.Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX века. –Душанбе)
5. Meyendorf E.K. Travel from Orenburg to Bukhara. – M.: Nauka. 1975. – p. 139. (Мейендорф Э.К. Переезд из Оренбурга в Бухару. – М.: Наука.)
6. Semenov A.A. Bukhara treasure on the ranks and titles and duties of their carriers in medieval Bukhara// Sov.vostokoved. – M., 1948, Issue V. – p. 137-153. (Семенов А.А. Бухарские предания о чинах и титулах и обязанностях их носителей в средневековой Бухаре// Сов.востоковед.)
7. Meyendorf E.K. Travel from Orenburg to Bukhara. – M.: Nauka. 1975. – p. 140. (Мейендорф Э.К. Переезд из Оренбурга в Бухару.)
8. Meyendorf E.K. Travel from Orenburg to Bukhara. – M.: Nauka. 1975. – p. 139. (Мейендорф Э.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару)
9. Ziyayeva D. History of military work in Uzbekistan. – T.: Sharq. 2012. – p. 133. (Зияева Д. История воинского дела в Узбекистане)

10. Troitskaya A.L. Military affairs in Bukhara in the first half of the 19th century. –Dushanbe. 1953. – p. 214.
(Троицкая А.Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX века. –Душанбе)
11. Troitskaya A.L. Military affairs in Bukhara in the first half of the 19th century. –Dushanbe. 1953. – p. 214.
(Троицкая А.Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX века. –Душанбе)
12. Meyendorf E.K. Travel from Orenburg to Bukhara. – М.: Nauka. 1975. – p. 140. (. Мейендорф Э.К. Переезд из Оренбурга в Бухару.)
13. Alimova D., Rteveladze E. Essays on the history of statehood of Uzbekistan. – Т.: Sharq. 2001. – p. 124.
(Алимова Д., Ртевеладзе Э. Очерки истории государственности Узбекистана. – Т.: Шарк)
14. Ziyayeva D. History of military work in Uzbekistan. – Т.: Sharq. 2012. – p. 141. (Зияева Д. История воинского дела в Узбекистане. – Т.: Шарк)
15. Troitskaya A.L. Military affairs in Bukhara in the first half of the 19th century. –Dushanbe. 1953. – p. 216.
(Троицкая А.Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX века. –Душанбе)
16. Troitskaya A.L. Military affairs in Bukhara in the first half of the 19th century. –Dushanbe. 1953. – p. 216.
(Троицкая А.Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX века. –Душанбе)
17. Ziyayeva D. History of military work in Uzbekistan. – Т.: Sharq. 2012. – p. 145. (Зияева Д. История воинского дела в Узбекистане.)
18. Azamat Ziyu. History of Uzbek statehood. – Т.: Sharq. 2012. – p. 283-284. (Азамат Зиё. История узбекской государственности.)

(Taqrizchi: B.Usmanov – tarix fanlari doktori)